

SHAXS PSIXOLOGIK BARQARORLIGIGA NISBATAN NAZARIY YONDASHUVLAR

Atajanov Jahongir Baxtiyarovich

Xorazm viloyati Xiva tumani IIB boshlig'ining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari

Birinchi marta L.I.Bojovich 1966 yilda XVIII Psixologik Kongressdagi ma'ruzasida psixologiya fanidagi psixologik barqarorlik muammosi haqida fikr yuritdi. Bu muammo shaxs barqarorligining turli jihatlariga bag'ishlangan tadqiqotlarda keyingi rivojlanishga erishdi. Xususan, xulq-atvor shakllarining barqarorligi (L.I. Bojovich), hissiy barqarorlik (P.B. Zilbkrman, V.A.Mariyku, L.V.Mitina), stressli vaziyatlardagi barqarorlik va kosmik parvozlarga tayyorgarlik shartlari. (K.M.Gurevich, A.A.Leonov, V.I.Lebedev, G.T.Beregovaya), axloqiy barqarorlik (V.E.Chudnovskiy) va boshqalar. Shuning bilan birga Ye.P.Krupnik va Ye.N.Lebedevaning asarlarida balog'at yoshidagi shaxs barqarorligining psixologik xususiyatlari bilan bog'liqligi masalalari yoritib o'tilgan.

Ma'lumki, psixologik barqarorlik insonning asosiy xususiyatlarini bildiradi. Muayyan sharoitlar bilan belgilanadigan motivlar shaxsning shakllanishini belgilaydigan barqaror xususiyatlarga aylanadi. A.N.Leontevning fikriga ko'ra, "shaxsning tuzilishi - bu asosiy, ichki ierarxik, motivatsion chiziqlarning nisbatan barqaror konfiguratsiyasidir" [8]. A.N.Leontev shaxsning motivatsion sohasining uchta parametrini aniqladi: insonning makon va vaqtdagi dunyo bilan aloqasi, motivning namoyon bo'lish darajasi, motivatsion sohaning dinamikligi va ko'p qirraliligi. O'zini o'zi anglash tashuvchisi sifatida tushunish va uning rivojlanishi motivatsion sohaning ushbu parametrlari o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq.

Ushbu parametrlarning kumulyativ ta'siriga asoslanib, A.N.Leontev quyidagi taklifni ishlab chiqdi: "Ko'p faoliyatlar bir-biri bilan kesishadi va u kiradigan ob'ektiv, ijtimoiy tabiati, munosabatlari bilan tugunlarga bog'langan. Ierarxiyaning bu tugunlari biz "Men" deb ataydigan o'sha sirli "shaxs markazi" ni tashkil qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bu markaz shaxsda emas, uning yuz tuzilishida emas, balki uning borlig'ida yotadi" degan g'oyaga asoslaniladi [8]. Bundan kelib chiqadiki, psixologik barqarorlik "Men"ning egotsentrik pozitsiyasiga emas, balki shaxsiy "Men" ni jamiyatdagi insonlarning universal o'zaro bog'liqligi tizimiga kiritish orqali asoslanadi.

Psixologik barqarorlikni shaxsning barqarorligi va o'zgaruvchanligi o'rtasidagi mutanosiblik sifatida tushunish mumkin. Balog'at yoshidagi shaxsiy

konstruksiyalarni o‘rganuvchi Ye.P.Krupnik va Ye.N.Lebedeva, shaxsning psixologik barqarorligini o‘rganish ushbu toifaning “barqarorlik – o‘zgaruvchanlik” paradigmasida ishlab chiqilganligi sababli murakkablashishini aniqladilar.

Keyin “barqarorlik” tushunchasi “chidamlilik” atamasi bilan almashtiriladi. Bu psixologik barqarorlik shaxsning psixik namoyon bo‘lishining asosiy xususiyati sifatida o‘rganish jarayonida noto‘g‘ri nuqtai nazarni yaratadi [7]. Shaxsiy barqarorlik psixikaning xavfsizligini, xulq-atvorlarning tabiatini va qat‘iyligini ta‘minlaydigan doimiylik sifatida tushuniladi. O‘z navbatida o‘zgaruvchanlik shaxsning dinamikasini belgilaydi. Bir tomondan uning rivojlanishi va takomillashishiga yordam beradi, ikkinchi tomondan, uni potensial ravishda tanazzulga olib keladi.

Psixologik barqarorlik E.P.Krupnik va Ye.N. Lebedevalar tomonidan “... ushbu tenglikni buzuvchi tashqi va ichki omillarga qarshi kurashish yo‘li bilan saqlanadigan uning harakatli tenglik holati, inson va muhit o‘rtasidagi munosabati hisoblanadi. Bu vazifalarga kelsak, shaxs tashqi (muammoli) vaziyatning ichki modelini shakllantiradi. Natijada bu uning xulq-atvorini belgilaydi” [7].

Zamonaviy sharoitda insonlarning psixologik barqarorligini o‘rgangan aksariyat tadqiqotlar natijasida inson hayotiga nisbatan munosabatni, harakatdagi harakatni, vaziyatga nisbatan mustahkamlik darajasini shakllantiradigan psixikaning asosiy mexanizmi qadriyatli-ma‘naviy refleksiya ekanligini ko‘rsatadi.

Psixologik barqarorlik fenomenini tushunishda sub‘ektiv ravishda sezilmaydigan ruhiy hodisalar (A.Adler, Z.Freyd, K.G.Yung, E.From) haqidagi asarlar va rus fiziolog va psixofiziologlarning oliy nerv faoliyati jarayonlarining barqarorligi muammosiga oid bo‘lgan tadqiqotlar muhim o‘rin egallaydi (I.M.Sechenov, V.M.Bexterev, I.P.Pavlov). D.N.Unadzening ilmiy maktabi psixologik barqarorlikni shaxsning voqelikka yetakchi munosabatini ko‘taruvchi qadriyatli-sematik munosabatlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi. Bu shaxsning xulq-atvorining nisbiy barqarorligini oldindan belgilab beradi, chunki bu munosabatlar kelajakdagi harakat modelini o‘z ichiga oladi [2].

Mazkur tadqiqot uchun eng katta ahamiyat A.G.Asmolovning ustanovka turlarini tasniflashga qaratiladi. Unga ko‘ra, ustanovkaning uchta operatsion parametrni aniqladi: mazmunli, maqsadli va operatsion, inson faoliyatining uch turiga (faoliyat, harakat va operatsiya) asoslangan.

Operatsion ustanovka – sub‘ektning shunday holatlarda o‘tgan harakatlar tajribasiga asoslangan oldini olishga qaratilgan vazifani hal etish natijasida yuzaga keladigan holatni amalga oshirishga tayyorligi bilan tavsiflanadi. Maqsadni o‘rnatish sifatida ushbu harakatning yo‘nalishini belgilash natijaga erishishga tayyor ekanligi orqali

tushuntiriladi. Maqsadni aniqlashtirish harakatga nisbatan tanlab-boshqarish vazifasini bajaradi.

Asosiy ustanovka - mazmuniy munosabat bo‘lib, u shaxsiy ma‘noni (ongli yoki noma‘lum) juda aniq faoliyatga tayyorlik shaklida ifodalash vositasi sifatida tushuniladi.

Insonning hayotga bo‘lgan haqiqiy munosabatining o‘zgarishi mazmunli aloqalarning o‘zgarishiga olib keladi hamda unga mazmun beradi [1]. Ustanovkaning umumiy psixologik ma‘nodagi vazifasi o‘tgan tajriba asosida vaziyatga javob berish qobiliyatini ta‘minlashdan iborat. Kundalik hayotda munosabat odatlar va ko‘nikmalarni mustahkamlaydi hamda ularning yo‘qligi hayotni imkonsiz qiladi. Munosabatlar shaxsning barqarorligini, uning diaxronik birligini ta‘minlaydi (G.G.Diligenskiy). V.E.Chudnovskiyning tadqiqotlarida barqarorlik axloqiy kategoriya sifatida qaraladi. U shaxsning axloqiy barqarorligini insonning turli sharoitlarda shaxsiy pozitsiyalarini saqlab qolish va amalga oshirish qobiliyati, uning shaxsiy munosabatlari, qarashlari va e‘tiqodlariga zid bo‘lgan ta‘sirlarga nisbatan ma‘lum immunitetga ega bo‘lishi sifatida belgilaydi. Konsepsiyaning bunday talqini psixologik barqarorlik tushunchasi bilan mos keladi. Haqiqatdan ham shaxsiy pozitsiyaning mohiyati uning axloqiy asosi, hukmron axloqiy tamoyillari va munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq.

Shu o‘rinda barqarorlik – o‘zaro bog‘liq ikkita faol tashkil etish va hayotiy faoliyat natijasining o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shunga muvofiq ravishda barqarorlik o‘zining shaxsiy pozitsiyalarini saqlab qolish va shaxsiy o‘rnatmalarga qarama-qarshi pozitsiyada to‘qnash kelish va shaxsiy pozitsiyalarni amalga oshirish, hamda amaliy ko‘nikma va malakalarini o‘zlashtirishdan iborat.

Ushbu fikrlar shaxsning rivojlanish darajalarining psixologik mohiyatini ta‘kidlashga yordam beradi:

- 1) vaziyatga nisbatan shaxsning faol o‘zgartiruvchi faoliyati;
- 2) sharoitga nisbatan shaxsning passiv-adaptiv faoliyati [11].

Hissiy barqarorlik psixik faoliyatning hissiy, axloqiy, irodaviy, intellektual tarkibiy qismlarining kombinatsiyasi bilan tavsiflangan murakkab, integral shaxs sifati sifatida qaraladi. “...individ tomonidan qo‘lga kiritilgan va jadal faollikda namoyon bo‘ladigan tizimli shaxs xususiyati sifatida, barcha hissiy mexanizmlari o‘zini o‘zi boshqarish tarkibida” degan ta‘rifni ilgari suradi. Shuningdek, “...individning faoliyat jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan hissiy stimullarga qarshi turish qobiliyati (N. A. Aminov, S. A. Izyumova).

Shuningdek, psixologik barqarorlik shaxsning doimiyliги va o‘zgaruvchanligining mutanosibliги (muvozanati) sifatida qaraladi. Doimiylik bu yerda asosiy hayotiy

tamoyil va maqsadlar, xulq-atvor uslublari, dominant motivlarning va odatiy vaziyatlarga javob berish usullarining doimiyligini anglatadi. O'z navbatida, o'zgaruvchanlik motivlar dinamikasida, xulq-atvordagi yangi usullarini ishlab chiqishda, faoliyat usullarini o'zgartirishda va vaziyatlarga javob berishning yangi shakllarini ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, shaxsning psixologik barqarorligining asosi bir-birini to'ldiradigan shaxsning doimiyligi va dinamikligining uyg'un birligidir [9].

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish bizga psixologik barqarorlikni o'rganish muammosi hozirgi vaqtda o'tgan asrning psixologiya fanidagi fundamental tadqiqotlariga asoslanib, ko'plab olimlarning qiziqishini uyg'otmoqda, degan xulosaga kelishga imkon beradi. Psixologik barqarorlikni o'rganish keng istiqbolga ega. Shu bois, inson turmush darajasining ko'rsatkichlari unga bevosita bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Асмолов, А.Г. Деятельность и установка. - М.: МАУ, 1978. - 152 с;
2. Баландин, М.М. Условия формирования психологической устойчивости у старшеклассников. Автореферат. дис... канд. психол. наук. - М.: МПА, 2003. - 22 с;
3. Божович, Л.И. Избранные психологические труды. - М.: МПА, 1955. - 212 с;
4. Ключко, В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления меняльного пространства личности (введение в трансперспективный анализ). - Томск: ТГУ, 2005 Ю - 174 с;
5. Ключко Е.В. Смыслы и смыслообразование в интонационной образовательной тематике: трансперспективный анализ // Переход к Открытому образовательному пространству. - Часть 1. Феноменология образовательных технологий: Колл. Монография / под ред. Г.Р. Прозуменовой. - Томск: Изд-во Том.ун-та, 2005. - С. 437-450;
6. Красноярдцева, О.М. От диагностики ставшего к диагностике становящегося // Человек самоорганизующаяся психологическая система.: матер.рег.конф. - Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000. - с. 15-204;
7. Крупный, Е.П., Лебедева, Е.Н. Психологическая устойчивость личностных конструктов в период взрослости // Психологический журнал. - 2000. - Том 21. - №6. - с. 12-23;
8. Леонтев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - 2-е.изд. - М.:Политиздат, 1977;

9. Митина, Л.М., Асмаковец, Е.С. Эмоциональная гибкости учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция. - М.: МПСИ: Флинта, 2001. - 192 с;
10. Рубцов, В.В. Школа и стрессы: современное состояние проблемы // Вестник практической психологии образования. - 2006. - № 1 (6). - С. 11-15;
11. Чудновский, В.Э. Нравственная устойчивость личности: Психол. исследования. / Научно-исслед. ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР. - М.: Педагогика, 1981. - 208 с